

yerden uzaklaşılması yasaklanmaz; vebanın bulaşıcılığı konusunda, ayrıca veba olan yerden dışarıya çıkmanın dinen câiz olup olmadığı hakkında uzun tartışmalar bulunur. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hastalığın bulaşıcılığı görüşü ağırlık kazanmış, dolayısıyla salgının görüldüğü yerden havası temiz olan bir yere gitmenin cevazıyla ilgili fetvalar verilmiştir. Meselâ Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı *Risâletü's-ş-şifâ li-(fi)edvâ'i'l-vebâ* adlı eserde bu husus açıkça dile getirilir. Ebüssuûd Efendi'nin de bu konuda fetvaları mevcuttur. Tâundan kaçmaya şer'an izin olup olmadığı sorusuna karşılık Hak Teâlâ'nın kahrından lutfuna sığınmak niyetiyle câiz olacağı yolunda fetva vermiş (Düzdağ, s. 182), küçük bir çocuğu salgın esnasında şehre getirip ölümüne yol açan kimsenin diyet ödemesi gerektiğini belirtmiştir (a.g.e., s. 154). Öte yandan tâundan kaçıp görevini yapmayan imam ve müezzin gibi vazifeliler için ta'zir ve azil cezasına hükmetmiştir (a.g.e., s. 178). İbn Hâtîme'nin *Tahsîlû ğarazi'l-kâşid fi tafşîli'l-marazi'l-vâfid*, İdrîs-i Bitlisî'nin, *Risâletü'l-ibâ' an mevâkı'i'l-vebâ* ve Ali Hibri Efendi'nin *Fevâid-i Hibriyye*'si veba hakkındaki eserler arasındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 173, 176-177, 182; IV, 395, 413; V, 202, 213; İbn Sa'd, *e't-Tabakât*, VII, 146; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 32; Taberî, *Câmi'u'l-be-yân*, VI, 41; İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd* (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî – M. Abdülkebir el-Bekrî), Mağrib 1387/1967, V, 212; Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 105-107; İbn Kayyim el-Cevziyye, *e't-İbbü'n-nebevî* (nşr. Âdil el-Ezherî v.dğr.), Kahire 1377, s. 28-35; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bîdâye ve'n-nihâye* (nşr. Ahmed Ebû Mülhim v.dğr.), Beyrut 1407/1987, VII, 79 vd.; XIV, 237 vd., 317; Sürremeri, *Kitâb fihî zikrû'l-vebâ ve't-tâ'ûn* (nşr. Şevket b. Rifki Şevket), Amman-Dimaşk 1425/2005, s. 88, 101; İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlû'l-mâ'ûn fi fazli'l-tâ'ûn* (nşr. Ahmed Isâm Abdülkâdir el-Kâtîb), Riyad 1411, s. 78, 85 vd., 97, 109 vd., 196, 305; Taşköprizâde, *Risâletü's-ş-şifâ li-edvâ'i'l-vebâ*, Kahire 1292; Münâvî, *Feyzû'l-kadîr*, IV, 288; M. W. Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton 1977; a.m.f., "Ibn al-Wardî's Risalah al-naba' an al-waba': A Translation of a Major Source for the History of the Black Death in the Middle East", *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History-Studies in Honor of George C. Miles* (ed. O. K. Kouymjian), Beirut 1974, s. 443-455; a.m.f., "Plague in Early Islamic History", *JAOS*, XCIV/3 (1974), s. 371-383; a.m.f., "The Second Plague Pandemic and its Recurrences in the Middle East: 1347-1894", *JESHO*, XXII/2 (1979), s. 162-189; L. I. Conrad, *The Plague in the Early Medieval Near East* (doktora tezi, 1981), Princeton University; a.m.f., "Arabic Plague Chronologies and Treatises: Social and Historical Factors in the Formation of a Literary Genre", *St.I*, LIV

(1981), s. 51-93; a.m.f., "Tâ'un and Wabâ': Conceptions of Plague and Pestilence in Early Islam", *JESHO*, XXV/3 (1982), s. 268-307; a.m.f., "Plagues in the Islamic World", *Dictionary of the Middle Ages* (ed. J. R. Strayer), New York 1989, IX, 684-686; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 154, 178, 182; D. Panzac, *La peste dans l'Empire ottoman 1700-1850*, Leuven 1985 (a.e.: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba: 1700-1850* [trc. Serap Yılmaz], İstanbul 1997); a.m.f., "Wabâ'", *EP* (İng.), XI, 3-4; Uli Schamiloglu, "The Rise of the Ottoman Empire: The Black Death in Medieval Anatolia and its Impact on Turkish Civilization", *Views from the Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet* (ed. N. Yavari), New York 2004, s. 255-279; A. Süheyl Ünver, "Türkiye'de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine", *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı*, sy. 5 (1935), s. 70-88; J. Sublet, "La peste aux rets de la jurisprudence: Le traité d'Ibn Hager al-Asqalani sur la peste", *St.I*, XXXIII (1971), s. 141-149; B. Shoshan, "Wabâ'", *EP* (İng.), XI, 2-3.

NÜKHET VARLIK

TAVACI

Ortaçağ'da bazı Türk ve Moğol devletlerinde kullanılan bir askerî unvan.

Moğolca "saymak, toplamak, hesaplamak" anlamındaki **togacadan** gelen **tavacı** (Doerfer, I, 262; Lessing, s. 1255) Çağatay Türkçesi'nde "sayı sayan, asker toplama müfettişi, haberci, zâbit, dellâl, muhbir" gibi karşılıklara sahipti. Terim olarak ise geniş yetkilerle donatılan kumandanları ifade eder. Tavacılar orduya asker toplar, ordunun nizam ve inzibatıyla uğraşır, toplanma yerini belirler, kıtaları teftiş eder, idam cezalarının uygulanmasına nezaret eder, ganimetleri taksim eder ve hükümdarın önünde geçit merasimlerini yaptırır. Bütün göçebe halkların devletlerinde rastlanan bu göreve daha çok Timurlu kaynaklarında tesadüf edilir. Askerin bir araya gelip sayılmasından sonra Cengiz Han tarafından teftiş edildiğine dair haberler (Şerefeddin Ali Yezdî, s. 17) bu kurumun o dönemden itibaren varlığına bir işaret sayılabilir.

Tavacılar, sefere çıkılacağı zaman ya da sefer esnasında vilâyetlere giderek askerlerin toplanması ve orduya katılmasını sağlardı. Hükümdarla birlikler arasındaki haberleşmeyi düzenleyen tavacılar, sefer sırasında hükümdarın emirlerini ordu kumandanlarına bildirdikleri gibi bazan bu emre uyacaklarına dair onlardan senet (möçelka) alma işini üstlenirlerdi. Ordudaki emirler arasında görev dağılımı yapmak

da tavacıların işiydi. Sefer esnasında akın ve yağma amacıyla çevreye dağılan askerî birlikleri tavacılar toplardı. Yine sefer sırasında kanal açılması, konak yerlerinin düzenlenmesi, şölen hazırlıklarının yapılması gibi işler bazan ordu inzibatıyla görevli yasavul, bazan da malî işlere bakan muhassıl ile birlikte tavacıların kontrolünde gerçekleştirilirdi (a.g.e., s. 46). Bir kısım savaşlarda her askerin kesilmiş bir düşman başı getirmesi istendiğinde bunun kontrolü de tavacılar aitti (a.g.e., s. 110, 177). Ankara Savaşı'ndan sonra Yıldırım Bayezid'in oğullarının âkibetini tavacılar araştırmıştı (a.g.e., s. 186). Bunun yanında tavacıların önemli bir görevi de askerî kayıtları tutmaktı. Tavacılar her bölgeden çıkacak asker miktarını ve bunların tertibini, ulus emîrleriyle vilâyet hâkimlerinin idaresinde orduya katılacak askerlerin listesini düzenliyordu. Çin seferinden önce askerin teftiş edilmesi için Timur'dan aldıkları emre göre tavacılar askerleri 1000'erli gruplar halinde sayacak ve asker sayısının artırılmasına elverişli olan yerlerde sayıyı arttırıp deftere kaydedecekti. Ulus emîrleriyle vilâyet hâkimleri ayrıca gerekli levazımatı tavacılar bildirecekti. Tavacılar asker toplama emri verildiğinde onların askerlerin ihtiyaçlarını temin ederek belirlenen yerde ve zamanda bir araya gelmelerini sağlamaları gerekirdi. Nitekim Timur, 1391 yılında Toktamış Han üzerine sefere çıkarken tavacılar askerlerin teçhizatlarıyla birlikte teftişe hazır olmalarını emretmişti (Aka, *Timur ve Devleti*, s. 110-112).

Moğollar'daki iki divandan biri Divân-ı Büzürg-i Emâret idi. Askerî bir devlet vasfı taşımasından dolayı sistemin en üstünde bulunan, Divân-ı A'lâ'dan ayrı olan ve Tavacı Divanı adı da verilen bu divanın beyleri Cengiz Han yasası ve Timur'un töresi gereğince diğer bütün görevlilerden önce geliyordu. Türkler ve Türkleşmiş Moğollar'ın işlerine de bakan divana Türk Divanı da deniliyor, kâtiplerine ise "bahşı" veya "nüvisendegân-ı Türk" adı veriliyordu (Aka, *Mirza Şahrüh*, s. 188). Timur'un 1370'te bir defada sekiz kişiyi tavacı tayin etmesi ve kelimenin kaynaklarda tavacıyân (tavacıyân-i büzürg, ümerâ-i tavacı) şeklinde çoğul olarak kullanılması tavacı sayısının birden fazla olduğunu göstermektedir. Genellikle aynı ailelerden seçilen tavacıların idarî hiyerarşideki yeri hükümdar ve divan emirlerinden sonra üçüncü sıradaydı ve hükümdar ailesine en yakın grupların başında geliyordu.

TAVACI

BİBLİYOGRAFYA :

Doerfer, *TMEN*, I, 262; F. D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük* (trc. Günay Karaağaç), Ankara 2003, s. 1255; Şerefeddin Ali Yezdî, *Zafernâme-i Emir Timur: Tercüme-i Zafernâme* (haz. Tanju Oral, doktora tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 17, 110, 177, 186, ayrıca bk. İndeks; Bâbü, *Vekâyi'* (Arat), s. 70, 131, 232, 288, 364; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 206-207; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 110-112; a.m.f., *Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)*, Ankara 1994, s. 129, 159, 188-190; Shiro Ando, *Timuridsche Emire nach dem Mu'izz al-ansâb*, Berlin 1992, s. 35, 82, 211, 225, 257-258, 276, ayrıca bk. İndeks; B. F. Manz, *Timurlenk: Türk-Moğol Kültür Harmanında Bir İmparator* (trc. Zuhâl Bilgin), İstanbul 2006, s. 116, 137, 166-167, 234-236.

HAYRUNNİSA ALAN

TAVAF

(الطواف)

Kâbe'nin etrafında
usulüne uygun biçimde
dönmek anlamında
fıkıh terimi.

Sözlükte “bir şeyin çevresinde dönmek, dolaşmak” anlamındaki **tavâf** kelimesi fıkıh terimi olarak usulüne uygun şekilde Kâbe'nin etrafında dönmeyi ifade eder. Kâbe sol tarafa alınarak Hacerülesved hizasından başlanıp aynı noktada tamamlanan her dönüşe “şavt” ve yedi şavta tavaf adı verilir. Tavafın yapıldığı alana **metâf** denilir. Tavaf eden kişi, her şeyin başka bir şeyin etrafında belli bir düzen içinde döndüğü kozmik düzenin bir parçası olmayı kendi iradesiyle kabul ederek bu harekete katılmaktadır. Tavaf kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemekle birlikte bir âyette Kâbe'yi tavafı ile ilgili fiil (el-Hac 22/29) ve iki âyette Kâbe'yi tavaf edenleri belirtmek için “tâifîn” (el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26) kullanılmış, Safâ ve Merve tepeleri arasında yapılan sa'y de tavaf etmek fiiliyle belirtilmiş (el-Bakara 2/158), aynı kökten türeyen kelimeler sözlük anlamında birçok âyette yer almıştır (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, “tvf” md.). Hadislerde ise tavaf ve türevleri sözlük ve terim anlamlarıyla sıkça geçmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, “tvf” md.). Kâbe'nin ilk defa Hz. Âdem, hatta ondan önce melekler tarafından tavaf edildiği bazı rivayetlerde yer almaktadır (Ezrakî, I, 45). Yahudilik (Mezâmîr, XXVI, 6), Hinduizm ve Budizm'in yanı sıra İran ve Roma geleneklerinde de tavafa benzer ritüellerin bulunduğu nakledilmektedir (*EJ*² [İng.], X, 376). Hz. İbrâhîm ve İsmâil'den sonra Araplar'ın Kâbe'yi tavaf ettikleri, Câhiliye döneminde çiplak tavaf etme gibi edep dışı

uygulamaların ortaya çıktığı ve bunların Hz. Peygamber tarafından kaldırıldığı bilinmektedir (Buhârî, “Hac”, 67, 91).

Türleri. Haccın menâsikinden sayılan kudüm, ziyaret ve vedâ tavafı olmak üzere üç tür tavaf vardır. Bunlardan ziyaret (ifâza) tavafı haccın rükünlerindedir. Umre ibadeti bakımından da umre tavafı rükün niteliğindedir. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fakihlerine göre tavafın türleri yedi olup diğerleri adak, Mescid-i Harâm'ı selâmlama (tahiyetü'l-mescid) ve tatavvu tavafıdır. Şâfiîler'e göre ise altı tür tavaf bulunmaktadır: Kudüm, rükün, vedâ, tahallül, adak ve tatavvu. Onlara göre rükün tavafı haccın ve umrenin rükünü olan tavafı, nâfile tavaf tahiyetü'l-mescidi içerir. Tahallül tavafı Şâfiî mezhebine has bir adlandırılmadır. Yedili tasnife göre tavaf türleri şunlardır: **1. Kudüm tavafı.** Mekke'ye geliş (kudüm) münasebetiyle yapıldığı için “kâdim, vürüd”, Kâbe'yi selâmlama amacı taşıdığı için “tahiyet” ve Kâbe ile ilk buluşmaya işaret ettiği için “likâ” tavafı olarak da adlandırılır. Mikât sınırları dışında oturan kimselerin (âfâkî) ifrad veya kıran haccına niyet etmeleri halinde kudüm tavafı yapmaları Mâlikî mezhebine göre vâcip, diğer üç mezhebe göre sünnettir. Mekke'ye gelir gelmez yapılması müstehap olmakla birlikte Arafat vakfesine kadar yapılabilir. Âfâkî olmayanlar, sadece umre veya temettu' haccı yapanlar, Mekke'ye uğramadan doğrudan Arafat'a çıkanlar ve özel halleri olan kadınlar bu tavafı yapmaz. İfrad haccı yapanların Mekke'ye varınca eda ettikleri ilk tavaf kudüm, kıran ve temettu' haccına niyet edenlerin ise umre tavafıdır. Kıran haccı yapanlar umreyi tamamladıktan sonra kudüm tavafını eda ederler.

2. Ziyaret tavafı. Arafat dönüşü Mina'da gece kalınan günlerde Kâbe'ye gidilerek yapılan bir ziyaret kabul edildiği için böyle adlandırıldığı gibi Arafat inişinden sonra yapılması dolayısıyla ifâza tavafı, yapılması farz olduğu için farz tavaf ve haccın iki rükününden biri olduğu için rükün tavafı gibi adlarla da anılmaktadır. Bu tavafın haccın rükünlerinden biri olduğunda icmâ edilmiştir. Ziyaret tavafının sahih olabilmesi için şu şartların bulunması gerekir: **a)** Arafat vakfesinden sonra yapılması. **b)** Tavafa niyet edilmesi. Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerine göre mutlak şekilde tavafa niyet edilmesi yeterli ise de Hanbelî mezhebine göre özellikle ziyaret tavafına niyet vâciptir. **c)** Belirlenen vakitte yapılması. Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre bu vakit bayramın birinci günün

fecr-i sâdıktan, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise arefe gününü bayramın birinci gününe bağlayan gecenin yarısından itibaren başlar. Son vaktinin herhangi bir sınırı olmayıp ömrün sonuna kadar yapılabilir. Ancak Ebû Hanîfe'ye göre kurban bayramının üçüncü günü güneş batınca kadar, Mâlikî mezhebinde ise zilhicce ayı içinde yapılması vâciptir; bu süreler geçtikten sonra yapılırsa “dem” (koyun veya keçi kesmek) gerekir. Şâfiî ve Hanbelî mezhepleriyle Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise tehir sebebiyle herhangi bir ceza gerekmez. Bütün mezheplere göre efdal olan bayramın birinci günü yapılmasıdır. Kadınların özel halleri sebebiyle bu tavafı geciktirmelerinden dolayı herhangi bir ceza söz konusu değildir. Akabe cemresine taş atıldıktan sonra cinsel ilişkinin dışındaki bütün yasaklar kalktığı halde bu yasak ancak ziyaret tavafının ifası ile kalkar. Hacda Arafat vakfesinden ve ziyaret tavafından, umrede tavafından alıkonmayı ifade eden “ih-sâr” durumuyla ilgili ayrıntılı hükümler bulunmaktadır (bk. İHSÂR).

3. Vedâ tavafı. Bu isimle anıldığı gibi ardından hacılar memleketlerine dönecekleri için “sader” tavafı ve Kâbe son defa görüldüğü için “âhirü'l-ahd” tavafı şeklinde de adlandırılmaktadır. Vedâ tavafı hac menâsikinin sonuncusudur. Hanefî ve Hanbelî mezhepleriyle Şâfiîler'de tercih edilen görüşe göre bu tavaf vâciptir. Çünkü Hz. Peygamber hac ibadetini yerine getiren sahâbîlere son iş olarak Kâbe'yi tavaf etmelerini emretmiştir (Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 83). Mâlikîler ise hayızlı kadının bu tavafı yapmadan Harem bölgesinden ayrılmasına izin verilmesini gerekçe gösterip vedâ tavafının müstehap olduğu görüşünü benimsemiştir. Vâcip sayanlara göre bu tavafın şartları şunlardır: **a)** Âfâkî olmak. Mekkeliler için vâcip değildir. Şâfiî mezhebinde ise dinen sefer sayılacak bir mesafeye gitmek üzere Mekke'den ayrılan Mekkeliler'in de bu tavafı yapması vâciptir. **b)** Hayızlı kadın henüz Mekke'den ayrılmadan temizlenirse onun da bu tavafı yapması vâciptir, aksi takdirde değildir. **c)** Hanefî mezhebine göre hac ibadeti için Mekke'de bulunuyor olmak gerekir. Âfâkî bile olsa yalnızca umre yapmak için Mekke'de bulunanlara bu tavaf vâcip değildir. Çünkü vedâ tavafı hac menâsikinden sayılmaktadır. Eda edilen vedâ tavafının sahih olabilmesi için -ziyaret tavafından sonra olmak şartıyla- mutlak şekilde tavafa niyet etmek yeterlidir. Ziyaret tavafının ardından yapılan herhangi bir nâfile tavaf vedâ tavafı niyetiyle yapılmaya bile onun